

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ของไทย (๒๓๑๐-๒๓๘๓)

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เมือง ๓ เมือง^๑ ในภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะจากปี ๒๓๑๐ ถึงปี ๒๓๘๓ คือจากเสียกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ อันเป็นช่วงเวลาก่อนที่ไทยจะเข้าสู่สมัยใหม่ ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเหล่านี้ และความสัมพันธ์กับเมืองหลวงด้วยประการหนึ่ง ผู้เขียนหวังว่าการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อนักสังคมศาสตร์ เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น^๒ อาจจะช่วยเป็นรูปแบบของการศึกษาค้นค้นเขตอื่นในกาลสมัยที่ต่างกัน และอาจช่วยให้สามารถสรุปเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระดับชาติ และระดับท้องถิ่นของไทยได้อีกด้วย นอกจากนี้จากทัศนะของนักประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนี้น่าสนใจ เพราะทำให้เห็นภาพการเมืองไทยจากมุมที่แตกต่างไปกว่าเดิม และภาพแบบนี้ก็มักจะมีปรากฏในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยโดยทั่วไป ซึ่งมักจะเขียนตั้งแต่เมืองหลวงหรือศูนย์กลางของ เทวราช อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นผู้เขียนจึงตกลงที่จะศึกษาเมือง นครศรีธรรมราช เมือง พัทลุง เมือง สงขลา ในสมัยที่กล่าวไว้ข้างต้น

๑. คำว่าเมือง ในความหมายของไทยมุ่งหมายถึง คน มากกว่าอาณาเขต ถ้ามีที่ดินแต่ไม่มีคนก็ไม่มี ความหมายลักษณะ เมือง ของไทยอาจจะอธิบายได้ว่าเป็นแบบ นครรัฐ (ซึ่งความหมายของ นคร ในที่นี้ไม่ลึกซึ้งนัก) มีลักษณะการปกครองแบบเมือง เป็นศูนย์กลางศาสนาและวัฒนธรรม มีคนทำการเกษตรอยู่รอบๆ ส่งผลผลิตให้ผู้นำในเมือง ถ้าถึงคน จะเป็นทั้งทหารและแรงงาน ถ้าคนในเมืองถูกบีบบังคับก็มักจะหนีเข้าป่าเข้าเมือง ดังนั้นหน้าที่หลักของคนให้เข้ามาอยู่ในเมือง ทำป่าให้เป็นนา เพื่อทำให้เป็นเมือง
๒. การศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพิ่งจะเริ่ม โดยศาสตราจารย์ Charles Keyes ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบกรรมเมืองของภาคอีสานของไทย และศึกษาเปรียบเทียบท้องถิ่นต่างๆ ในรายงานเรื่อง ประวัติศาสตร์ภาคอีสานของไทย และ เศษ บุนนาค, *The Provincial Administration of Siam from 1892 to 1915* วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ค.ศ. ๑๙๖๔ เสนอถึงความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น และการเปรียบเทียบท้องถิ่นต่างๆ ในวิทยานิพนธ์ของ Constance Willson, *Slate and Society in the Reign of King Mongkut*, Cornell 1970, V.I., pp. 90, 104

ก่อนที่จะศึกษาประวัติศาสตร์เราควรศึกษาข้อมูลเสียก่อน

ข้อมูลที่นำมาใช้นี้เราจะเรียกได้ว่าเป็นข้อมูลเบื้องต้น (primary) อย่างแท้จริง เช่น จดหมายเหตุจากประเทศต่าง ๆ แต่ผู้เขียนได้ฟังข้อมูลเบื้องต้น (quasi-primary) อีกด้วย คือ พงสาวดาร พงสาวดารนั้นถ้าจะดูให้จริงแล้วก็มีใช้ข้อมูลเบื้องต้น แต่เป็นข้อมูลชั้นสอง (secondary) และเป็นข้อมูลที่อาจเอามาจากข้อมูลอื่น ๆ เช่น พงสาวดารที่เคยมีมาก่อน หรือจากคำบอกเล่า แต่อย่างไรก็ตามพงสาวดารก็เป็นข้อมูลที่เรามีอยู่สำหรับใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์ไทย และเป็นข้อมูลที่จำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจำเป็นต้องพิจารณาให้ถี่เมื่อใช้พงสาวดารเหล่านี้

พงสาวดารสำคัญที่นำมาใช้นี้คือ พงสาวดารนครศรีธรรมราช สงขลา และ พัทลุง พงสาวดารเมืองนครศรีธรรมราช เขียนขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ผู้เขียนคือ หลวงอนุสรณ์ สิทธิกรรม (บัว ณ นคร) ซึ่งเป็นหลานปู่ของเจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้เขียนมิได้กล่าวถึงข้อมูลที่ใช้ในการเขียนแต่ดูเหมือนจะรวบรวมข้อมูลจากบันทึกต่าง ๆ ของตระกูลและจากคำบอกเล่า โดยใช้พระราชพงสาวดารรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นหลัก

พงสาวดารเมืองสงขลา มีอยู่ ๓ เล่ม เล่มที่ใช้กันมากคือ เล่มของพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) รวบรวมขึ้นในช่วงปี ๒๔๓๑-๒๔๓๓ ขณะที่ท่านเป็นข้าหลวงเมืองสงขลา ซึ่งก่อนหน้านี้มีพงสาวดารสงขลา อยู่แล้ว ๒ เล่ม (พิมพ์รวมกันในประชุมพงสาวดารภาคที่ ๕๑ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๔) เล่มแรกแต่งในปี ๒๓๙๔ เป็นเรื่องประวัติศาสตร์เมืองสงขลา ตั้งแต่ตอนเสียกรุงครั้งที่ ๒ จนถึงปี ๑๓๙๔ อันเป็นปีที่มีการตั้งข้าหลวงเมืองสงขลา ซึ่งปกครองอยู่เมื่อแต่งพงสาวดารขึ้น พงสาวดารเล่มนี้กล่าวถึงมูลเหตุที่แต่งขึ้นเนื่องจากวันหนึ่งข้าหลวงและขุนนางเมืองสงขลาคุยกันเรื่องตระกูลที่ปกครองเมืองนี้ ปรากฏว่าเกือบจะไม่มีใครจำเรื่องราวเก่าๆ ได้ ดังนั้นเพื่อจะรักษาประวัติไว้ให้คนรุ่นหลัง พระยาสงขลาจึงส่งคนออกไปสืบหาคนในสมัยพระยาสงขลาคนแรกที่ยังมีชีวิตอยู่และพอจะเล่าเรื่องสมัยนั้นได้ ก็ได้ตัวชายชราวัย ๘๕ มาคนหนึ่ง ชื่อขุนพรหมเสนา เคยเป็นขุนนางในสมัยพระยาสงขลาคนแรก (บิดาของขุนพรหมเสนาคือยกกระบัตรเมืองสงขลา) จึงได้มีการจดบันทึกจากคำบอกเล่าของท่านผู้นี้รวมทุกคนอื่น ๆ ที่ยังพอจดจำเรื่องราวได้ลงในพงสาวดารนี้ พงสาวดารเล่มที่สองสืบเนื่องมาจากเล่มแรกเป็นชีวประวัติเจ้าพระยาสงขลา (บุญส่ง) เริ่มตั้งแต่เมื่อท่านเป็นมหาดเล็กในปี ๒๓๕๔ จนถึงเมื่อท่านได้เลื่อนขึ้นมาเป็นเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พงสาวดารสองเล่มนี้ พระยาวิเชียรคีรีใช้เป็นข้อมูลประกอบมาก

พงสาวดารฉบับสุดท้ายที่ผู้เขียนใช้คือ พงสาวดารเมืองพัทลุง รวบรวมโดยหลวงศรีวรรณ
ระหว่างปี ๒๔๕๔-๒๔๖๐ ท่านผู้เขียนเป็นเชื้อสายตระกูลเจ้าเมืองพัทลุงเก่า ในพงสาวดารของท่าน
พยายามใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ ในคำนำของท่านกล่าวถึงข้อมูลที่ใช้ประกอบคือ ตำนานวัด
บันทึกต่าง ๆ บันทึกของข้าหลวง ข้าราชการ และงานเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่งส่วนหนึ่งคือ พงสาว-
ดารเมืองพัทลุง (พิมพ์ในประชุมพงสาวดารภาคที่ ๕๓, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๕๑๕) เขียนโดย
หมื่นสนิทภริมย์ ปลัดกรมหมื่นไกรสรวิชิต ซึ่งเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๑ กับธิดาของ
“พระยาตากเหล็ก” ข้าหลวงเมืองพัทลุง ในสมัยพระเจ้าตากสินและรัชกาลที่ ๑ พงสาวดารเล่มนี้
พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) สั่งให้เขียนขึ้นเนื่องในโอกาสที่มีการแต่งตั้ง “เทพ” หลานปู่ของ
พระยาตากเหล็กขึ้นเป็นพระยาพัทลุง ก่อนหน้ารัชกาลที่ ๓ จะเสด็จสวรรคตในปี ๒๓๔๔ “เทพ”
ผู้นี้อาจจะเป็นลูกพี่ลูกน้องกับรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากภรรยาเอกของบิดาท่านเป็นน้องของพระราช-
มารดาของรัชกาลที่ ๓ พงสาวดารฉบับนี้เขียนตามคำบอกเล่าของเจ้าจอมมารตากสิน (มารดา
ของกรมหมื่นไกรสรวิชิต) และน้องสาวของท่าน ซึ่งทั้งสองท่านนี้คือ อาของเทพ เรื่องราวใน
พงสาวดารเล่มนี้ค่อนข้างสั้น ตอนต้นพูดถึงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ตอนหลังเปลี่ยนมาเป็นเรื่อง
เชื้อสายในตระกูล หลวงศรีวรรณท่านถือว่าท่านเขียนขึ้นตามฉบับเก่าจึงไม่รับผิดชอบเรื่องราวใน
พงสาวดารว่าเท็จจริงแค่ไหน แต่ท่านก็เป็นคนมีความคิดก้าวหน้า และบางครั้งก็กล่าวอ้างถึงพระ-
ราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา

นอกจากนี้ผู้เขียนยังใช้พระราชพงสาวดารสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากร-
วงศ์ พระราชพงสาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี แต่ผู้เขียนก็ไม่ได้รู้สึก
ว่าพงสาวดารเหล่านี้จะมีเรื่องราวที่ถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

บทบาทของเมืองทั้ง ๓ ที่นำมาพิจารณาและการมองบทบาทเหล่านี้จากสายตาของเมืองหลวง
และประวัติศาสตร์ที่จำกัดจำแนกมาโดยบุคคลที่อยู่ในสมัยนั้น ๆ จะมีลักษณะสำคัญที่เราได้
เรียนรู้ยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์เขียนขึ้น ฉะนั้นหลักฐานในประวัติศาสตร์
ไทยจากนิทานปรัมปราและตำนาน จึงมีความสำคัญมาก

๓. Akin Rabiḥhadana *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period*, Cornell University
Southeast Asia Program Data Paper No. 74, 1969, Appendix M, p. 231.

ความรู้จากตำนานที่เล่าถึงการตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นเมืองเก่าแก่ เป็นอาณาจักรอิสระมีชื่อเสียงในความเจริญของศาสนาพุทธ มีอาณาเหนือเมืองเล็ก ๆ ที่เป็นเมืองที่ต้องส่งบรรณาการให้ เช่น เมืองพัทลุง เป็นต้น^๔

เมืองนครฯ ย่อมอยู่ใต้อำนาจพระเจ้าอู่ทองแห่งอยุธยา ผู้ปกครองเมืองนครได้รับเกียรติอย่างสูงส่งจากอยุธยา และจัดเป็นเมืองพระยามหานคร และภายหลังในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ก็จัดเป็นเมืองชั้นเอกแบบเดียวกับเมืองพิษณุโลก

เมืองนครฯ และพัทลุงเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่มีชื่อเสียง มีการติดต่อเกี่ยวกับเรื่องศาสนากับลังกา ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในตำนาน เช่นการอัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์มายังนครฯ ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงก็กล่าวว่าเมืองนครฯ เป็นศูนย์กลางการศึกษาศาสนาพุทธ พระสังฆราชที่ปราศปรื่องในสมัยพ่อขุนรามคำแหงก็ได้รับการศึกษาพระคัมภีร์ทางศาสนาจากที่นี่^๕ และในสมัยพระเจ้าตากสิน^๖ พุทธศาสนาพุทธหลังเสียกรุงก็ได้มีพระไตรปิฎกจากเมืองนครนี้เองไปเป็นหลักเพื่อคัดลอกนอกจากนี้ยังมีศาสนาพราหมณ์ และพุทธมหายานปรากฏอยู่ด้วย เช่นตัวอย่างกรณีของพระครูอินทโมฬีในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็น “นักพรตผู้ขบถ” ซึ่งภายหลังเป็นผู้ฟื้นฟูวัดของศาสนาพุทธในแถบเมืองนครและพัทลุง สร้างพระพุทธรูปในรูปของนางเลื้อยขาว^๗ (นางเลื้อยขาว เป็นเรื่องกึ่งตำนานของผู้มีบุญที่มาก่อตั้งศาสนาในแถบนครและพัทลุง) ต่อมาพระอินทโมฬี บวชเป็นพระภิกษุที่นคร แล้วเดินทางมาอยุธยาในสมัยพระมหาจักรพรรดิซึ่งพม่ามาปกครองไทยอยู่ พระอินทโมฬีรวบรวมนักบวชราว ๕๐๐ คนขับไล่พม่า โดยการใช้เวทมนต์ พระมหาจักรพรรดิทรงโปรดมากจึงพระราชทานยศให้และตั้งให้เป็นหัวหน้าวัดที่ใต้พื้นฟูขึ้น ประมาณ ๒๔๔ วัด ซึ่งได้รับพระราชทานที่ดินและแรงงาน เป็นลักษณะน่าสนใจในเรื่องศาสนาในภาคใต้ที่อุทิศที่ดินและคนจำนวนมากเพื่อสนับสนุนการก่อตั้งศาสนา คนทั้งหมดจะอยู่ใต้ควบคุมของพระตลอดไป ยกเว้นกรณีที่ดินในบังคับของพระเป็นฆาตกร ซึ่งมาเกี่ยวกับศาลทางฝ่ายบ้านเมือง การกระทำของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาเช่นนี้อาจจะเป็นการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบอำนาจของเมืองนคร เป็นการดึงกำลังคนภายใต้การควบคุมของเมืองนครฯ และการใช้กำลังคนในดินที่ห่างไกลจากเมืองหลวงให้เป็นประโยชน์

๔. “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” หน้า ๕๑ “ตำนานประวัติเมืองนครศรีธรรมราช” หน้า ๘๒ พิมพ์รวมกันใน *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, ๒๕๐๕

๕. A.B. Griswold and Prasert na Nagara, “The Inscription of King Ramkamhaeng of Sukhodaya (1292 A.D.),” *JSS* LIX, ii (1971), p. 212

๖. ศรีวิวัฒน์, หลวง, *พงศาวดารเมืองพัทลุง, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕*, ๒๔๖๓ หน้า ๑๖

คือเมืองหลวง เพราะฉะนั้นแม้ว่านครฯ จะมีชื่อเสียงอิทธิพลในฐานะศูนย์กลางศาสนา แต่ก็เป็นการลดอำนาจทางอ้อม และเพิ่มชื่อเสียงของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาด้วย

ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ มีคนมุสลิมเข้ามาปกครองในภาคใต้ คือเมืองที่เป็นรัฐบรรณาการซึ่งมีคนมาเล้อยู่มากและรวมมาถึงเมืองนครฯ และพัทลุงด้วย เรื่องราวในประวัติศาสตร์ตอนนั้นไม่กระจ่างนัก แต่อาจจะเนื่องมาจากสงครามระหว่างไทย-พม่าในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ทำให้อำนาจของอยุธยาที่มีต่อภาคใต้อ่อนแอลง ซึ่งเป็นขณะเดียวกับที่ทางมาเลย์ มีกำลังเข้มแข็งขึ้น

พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่าข้าหลวงเมืองนครศรีธรรมราชติดกบฏในปี ๒๒๓๕ นั้นเป็นคนมาเลย์ก่อกบฏขึ้น เพราะไม่ยอมรับพระเพทราชาว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อจากพระนารายณ์ กลับถือว่าพระเพทราชาเป็นกบฏ ภายหลังกบฏนั้นแล้วดูเหมือนทางอยุธยาที่ส่งข้าหลวงคนไทยออกไปปกครองนครฯ อีก

พงสาวดารเมืองพัทลุง บันทึกไว้ว่า ทางเมืองพัทลุงก็มีข้าหลวงมาเลย์ปกครองเช่นเดียวกัน คือ ตาคุมะระหุ่ม ขอดำแหน่งเป็นเจ้าเมืองพัทลุงจากพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา^๕ ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ในช่วงประมาณ ๑๐ ปีก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ อยุธยาก็กลับมาเรียกร้องสิทธิในการปกครองเมืองนครอีก ข้าหลวงเมืองพัทลุงจึงมีชื่อเป็นไทยเหมือนเดิม ข้าหลวงคนหนึ่งของพัทลุง เคยเป็นข้าหลวงเมืองไชยมาก่อน คือออกญาของเมืองนครฯ และเป็นญาติกับข้าหลวงเมืองนครด้วย ในท้ายที่สุดอยุธยาที่ตระหนักถึงปัญหายุ่ยากจากการที่มาเลย์มาปกครองภาคใต้ จึงพยายามดึงภาคใต้ให้ใกล้ชิดกับอยุธยามากขึ้น โดยการใช้ "นโยบาย ให้คนไทยไปปกครอง" และสนับสนุนอุปถัมภ์ตระกูลของคนไทยที่มีผลประโยชน์ในการปกครองภาคใต้ บางครั้งใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับอยุธยา ซึ่งจะเห็นได้จาก พงสาวดารนครศรีธรรมราช กล่าวว่ามหาตเล็กหลวงซึ่งเป็นปลัดเมืองนครฯ ในปลายอยุธยา เมื่อครั้งกรุงแตก ตั้งตัวเป็นอิสระนั้นเป็นเชื้อสายขุนนางเก่าของเมืองนคร แต่สำหรับเมืองพัทลุงแล้ว นโยบายของอยุธยาจะไม่ได้ผลนัก เพราะในปี ๒๒๙๑ หลานปู่ของตาคุมะระหุ่มเป็นข้าหลวงเมืองพัทลุง น่าสนใจที่ข้าหลวงคนนั้นยังคงนับถือศาสนาอิสลาม และเข้าไปรับใช้พระเจ้าแผ่นดินในวังหลวง และถูกส่งมาปกครองพัทลุง ภายหลังมีน้องชายเป็นข้าหลวงต่อมาจนถึงสมัยเสียกรุงอยุธยาแก่พม่า สมัยนี้จึงเปรียบเหมือน "สมัยมาเลย์" ในประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง

สำหรับเมืองสงขลาเท่าที่ปรากฏในพงสาวดารเมืองพัทลุงและสงขลา ไม่ได้แสดงว่าสงขลาจะเป็นเมืองเก่าแก่มาก พงสาวดารสงขลา กล่าวว่าสุลต่านสุเลมานเป็นผู้ตั้งสงขลา พงสาวดารเมือง

พัทลุง ก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องอื่น ชื่อ "สิงกอรา" หรือ สงขลา ปรากฏในรายงานของชาวอาหรับตั้งแต่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕^๘ รายงานของชาวยุโรปในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ก็พูดถึง "เจ้าแห่งแคว้นสิงกอรา" ทำสงครามกับปัตตานีและนครโดยมีอยุธยาช่วยเหลือฝ่ายปัตตานีและนครฯ ขณะที่สิงกอราได้รับลวาทะจากชาวอังกฤษ เรื่องนี้อาจจะเป็นเรื่องของคาตุมะระหุ่มได้หรือไม่? พงศาวดารเมืองสงขลา กล่าวว่าสุลต่านสุเลมานสร้างป้อมปราการที่สงขลา แสดงถึงการทหารในเวลานั้น หลังจากคาตุมะระหุ่มตายแล้ว เมืองสงขลาร้างมานาน ซึ่งอาจจะหมายถึงไม่มีผู้ปกครองที่สำคัญมาเป็นเวลานาน ในพงศาวดารพัทลุง ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ กล่าวว่าสงขลาเป็นเมืองอันคับคั่งภายใต้การปกครองของเมืองพัทลุงมีท่าเรือค้าขาย และประชากรมาก มีข้อความใน *Hikayat Patani*^๘ สนับสนุนเรื่องนี้ ทำให้ข้อเขียนของหลวงศรีวรวัตรน่าเชื่อถือมากขึ้น สงขลา น่าจะเป็นเมืองขึ้นรองในการค้าขายตั้งแต่สมัยแรกเริ่มเรื่อยมา และเป็นที่ยู้งกันดีในหมู่พ่อค้าชาวจีนและอาหรับแต่ก็ยังคงอยู่ใต้การปกครองของเพื่อนบ้านที่มีอำนาจเหนือกว่า ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อการค้าในสงขลาเจริญมากในขณะที่เพื่อนบ้านอ่อนแอ ผู้ปกครองสงขลาคือสุลต่านสุเลมาน หรืออีกนัยหนึ่งคือคาตุมะระหุ่ม (ซึ่งตั้งตัวเป็นผู้ปกครองเมืองพัทลุงด้วย) ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นคู่แข่งกับเมืองปัตตานี หรืออาจจะกับเมืองนครศรีฯ ด้วย แต่หลังจากท่านผู้นั้นตายแล้ว และอยุธยาเข้มแข็งขึ้น ความรุ่งเรืองของสงขลาจึงหมดสิ้นลง เหลือไว้แต่เพียงตำนานของคาตุมะระหุ่มเท่านั้น

โดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าการปกครองภาคใต้ของอยุธยาไม่มีอำนาจเต็มพื้นที่ เมื่อไทยเสียกรุงในปี ๒๓๑๐ ไม่มีผู้ปกครอง คณะข้าหลวงเมืองนครศรีธรรมราช (ข้าหลวงเมืองนครศรีฯ อนุญาตให้ไประหว่างสงครามที่อยุธยา) จึงประกาศตั้งตนเป็นอิสระ มีอำนาจตั้งแต่ชุมพรไปจนถึงรัฐมาเลย์ พยายามปลุกความรู้สึกของคนแถบนี้ด้วยความเจริญในอดีต ความมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองของ "อาณาจักรแห่งธรรม" เป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธ อาณาจักรนี้เคยเรียกกันว่า ปาฏลีบุตร^๙ เมื่อพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชสมบัติเมืองนครศรีฯ ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของกรุงธนบุรี และอยู่ในฐานะที่ได้รับการยกย่องมาก คือในฐานะ พระเจ้าประเทศราช มีอำนาจแต่งตั้งผู้รักษาการแทนข้าหลวงติดต่อกับเมืองหลวง มีสิทธิพิเศษ เช่นมี "ละครผู้หญิง" อย่างในวังหลวงได้^{๑๐}

๘. Paul Wheatley, *The Golden Khersonese*, (Kuala Lumpur, 1961), p. 240.

๙. Teew and Wyatt, *Hikayat Patani*, p. 19.

๑๐. "พระประวัติสังเขปพระเจ้านครศรีธรรมราช" *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, หน้า ๑๕๐

๑๑. กรมหลวงนรินทรเทวี *จดหมายเหตุความทรงจำ* ๒๕๐๑ หน้า ๑๑๓

พัทลุงเป็นที่ตั้งของศาสนาพุทธและพราหมณ์มาแต่โบราณ รวมทั้งด้านการละครด้วย ข้าหลวงซึ่งเป็นลูกชายของข้าหลวงมาเลย์ คือ พระยาราชบังสัน และเป็นหลานของตาคุมะระหุ่มโค เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาพุทธ ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าตากสินทรงโปรดมากและทรงแต่งตั้งเป็นข้าหลวงแทนข้าหลวงผู้ในเมืองนครฯ ส่งมาปกครองในระยະที่ตนเป็นอิสระ

ในเมืองสงขลาซึ่งการค้าเจริญ ปรากฏว่ามีพ่อค้าจีนแต่จัวผู้หนึ่งชื่อเหี้ยยง เข้ามาแต่งงานกับหญิงชาวเมืองพัทลุง เมื่อพระเจ้าตากสินเสด็จมาปราบเมืองนครฯ ในปี ๒๓๑๒ เหี้ยยงได้ทูลถวายทรัพย์สินทั้งหมดของตนและขออนุญาตเก็บอากรรังนกในเกาะบางเกาะในสงขลา ให้พระเจ้าตากสินปีละ ๕๐ ชั่ง พระเจ้าตากสินทรงโปรดในความจงรักภักดี จึงทรงรับของที่นำมาถวายแต่เพียงอย่างเดียว นอกนั้นคืนให้หมด และอนุญาตให้เก็บอากรรังนกได้ รวมทั้งพระราชทานยศให้เป็นหลวงอินทรีสมบัติ และขอบุตรชายคนหนึ่งไปเลี้ยงไว้ที่ธนบุรี เพื่อเป็นมหาดเล็ก เหี้ยยงเก็บอากรได้ครบถ้วนไม่บกพร่องประจวบกับเวลานั้นข้าหลวงเมืองสงขลาละเลยหน้าที่จึงถูกถอด แล้วทรงตั้งเหี้ยยงเป็นข้าหลวงแทน ลูกหลานของเหี้ยยงคงจะได้เป็นข้าหลวงต่อมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มาตลอด

ประมาณ ๗๐ ปีต่อมาภาคใต้ยังคงเป็นที่มั่นทางทหาร ประการแรกเพื่อจะเป็นด่านป้องกันการโจมตีจากพม่าทางภาคใต้ ซึ่งไทยทำสงครามกับพม่ามาตลอด ตั้งแต่เสียกรุงจนถึงสมัยที่พม่าทำสงครามกับอังกฤษ ประการที่สอง เพื่อคอยปราบการกบฏของรัฐมาเลย์ของไทยซึ่งอยู่ในฐานะเมืองประเทศราช เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวนี้เมืองนครฯ จึงยังคงมีอำนาจมาก เช่น เมื่ออังกฤษเข้ามาเจรจากับไทยในปี ๒๓๖๗ เพื่อจะคว่ำเจ้าพระยาานครเป็นเจ้าเมืองประเทศราชหรือเมืองใต้ปกครองโดยตรงของกรุงเทพ^{๕๒} และเรื่องที่จะพิจารณาต่อไปคือเรื่องอำนาจเมืองสงขลาที่เข้มแข็งขึ้น มาถึงศูนย์กลางและเป็นคู่แข่งของเมืองนคร รวมทั้งการเสื่อมอำนาจและอิทธิพลของเมืองพัทลุง

พระเจ้าตากสินทรงหาวิธีการที่เหมาะสมในการปกครองภาคใต้ โดยให้อำนาจแก่เมืองนครฯ มาก และทรงเชื่อมความจงรักภักดีกับเมืองนครฯ โดยมีธิดาเจ้าเมืองนครถึง ๓ คน เป็นพระสนมทรงยกพระสนมคนหนึ่งให้พัฒน์ซึ่งเป็นอุปราช และบุตรเขยของพระยาานคร เชื่อกันว่าพระสนมคนนี้มีครรภ์มาก่อนที่จะพระราชทานให้ พัฒน์ซึ่งมีบุตรออกมาคือ น้อย (เชื่อกันว่า แท้จริงเป็นโอรสพระเจ้าตากสิน) ต่อมาได้เป็นพระยาานคร และการตั้งเหี้ยยงเป็นข้าหลวงเมืองสงขลาให้อยู่ในเขตอิทธิพลของนคร ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะให้เมืองนครมีอำนาจมากขึ้น

รัชกาลที่ ๑ ทรงมีความคิดต่างกับพระเจ้าตากสินในนโยบายการปกครองภาคใต้ เพราะฉะนั้นจึงทรงลดฐานะเมืองนครฯ จากประเทศมาเป็นหัวเมืองเอก และลดยศเจ้าเมืองนครเป็น พระยา

๕๒. The Burney Papers, Bangkok, 1910, IV (February 1822 to August 1825), pp. 749, 755-756.

นคร หลังจากนั้นไม่นานเจ้าพระยานครก็เริ่มกระต้างกระต่องต่อกรุงเทพฯ คงจะเป็นเพราะไม่พอใจที่
ถูกลดอำนาจและอิทธิพลทางกรุงเทพฯ จึงเรียกตัวพระยานครกลับกรุงเทพฯ แล้วตั้งพัฒน์เป็นพระยา
นครแทน

ในช่วงนี้ พงสาวดารเมืองนคร และพงสาวดารฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวพร้อมกัน
ว่าข้าหลวงเมืองสงขลามีความผิด จึงถูกนำมาอยู่ใต้การปกครองของนคร ฯ อีก ตามพงสาวดารเมือง
สงขลาว่าในการแต่งตั้งพัฒน์ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงกราบทูลว่า พัฒน์และเหยียงเป็น
เพื่อนกัน เพราะฉะนั้นสงขลาจึงอยู่ใต้นคร ฯ เหมือนเดิมได้ (สงขลาตอนแรกอยู่ใต้เมืองนคร ฯ ในสมัย
พระเจ้าตากสิน ซึ่งต่อมาทรงยกสงขลาให้อยู่ใต้เมืองหลวงโดยตรงหลังจากที่เหยียงฟ้องว่านคร ฯ กดขี่
สงขลา) แต่เหตุผลที่แท้จริงในการให้สงขลาอยู่ใต้อำนาจของนคร ฯ อาจเนื่องมาจากสงขลาอยู่ใกล้
เขตมาเลย์ และไม่ได้เป็นรัฐบรรณาการ รัชกาลที่ ๑ ทรงตระหนักถึงปัญหาในการปกครองดินแดน
แถบนี้ เช่น ในประกาศแต่งตั้งพัฒน์เป็นพระยานคร ทรงเน้นให้คุ้นเคยมาเลย์อย่างใกล้ชิด บังคับ
เขตแดน (เช่นสงขลา) และเตรียมพร้อมทางการทหาร

พ.ศ. ๒๓๒๙ พม่ายกทัพมาตีไทย ทัพหนึ่งยกมาทางภาคใต้ตีชุมพรและไชยาแตก
พระยานครถูกพม่าใช้กลอุบายลวงว่ากรุงเทพฯ เสียแก่พม่าแล้ว จึงหนีไป ปลอ่ยให้พม่าได้เมืองนคร ฯ
แต่กรมพระราชวังบวรสามารถยกทัพมาขับไล่พม่าออกไปได้ พระยานครมิได้ถูกลงโทษเพราะทาง
กรุงเทพฯ เห็นว่าพม่านั้นกำลังเหนือกว่า และให้กลับมาชักชวนประชาชนสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่

ที่พัทลุงมีการรวมกลุ่มต่อต้านพม่าโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำ และตระเตรียมเครื่องราช
ของขลัง รวบรวมคนร่วมกับพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ต่อสู้กับพม่า แต่พม่าถอยกลับไปเสียก่อนเพราะ
ทัพหลวงยกลงไปช่วย กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงโปรดการกระทำของพระมหากษัตริย์มาก แต่เห็นว่าไม่
เหมาะที่จะให้อยู่พัทลุงต่อไป จึงให้สีงและพระราชทานยศเป็นพระยาช่วยทุกขราษฎร์ ผู้ช่วยข้าหลวง
พัทลุงซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ทรงต้องการจะควบคุมอำนาจอันเกิดจากความสามารถ
พิเศษเรื่องเครื่องราชของขลังของพระมหากษัตริย์ จึงจัดการตั้งมาเป็นขุนนาง เพื่อจำกัดอำนาจเสีย

ขณะเดียวกัน ในสงขลา ขุนรองราชมนตรี ลูกชายข้าหลวงซึ่งถูกลดและตั้งเหยียงขึ้น
เป็นแทน ได้รวบรวมพรรคพวกราว ๒,๐๐๐ คน ทำการกบฏ ข้าหลวงสงขลาเวลานั้นคือ บุญชู
(บุตรชายคนโตของเหยียง) หนีไปกรุงเทพฯ เพื่อกราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน จึงทรงโปรดให้กรมพระ
ราชวังบวร ฯ ตักสินที่เมืองนคร ฯ แต่ปรากฏว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ทรงยังไม่ตักสิน กลับสั่งทั้ง ๒ ฝ่าย
ให้ไปทำงานร่วมกันที่สงขลา โดยทรงมีท่าทีไม่รับโอนในเรื่องนี้

กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จลงมาสงขลา และฉ้อโอกาสจัดการกับรัฐมาเลย์ ซึ่งเป็นประเทศ
ราช และยกลงไปปัตตานี เพื่อเป็นตัวอย่างแก่รัฐอื่น ๆ ที่แข็งข้อ ในการรบคราวนี้ บุญฮุยฟ้องว่า
ขุนรองราชนครี และพระยาจะนะ (น้องของพระยาพัทลุง) ปลอญกองทัพมาเลย์ไปเสีย และส่ง
ข้าราชไปให้พม่ายกมาตีสงขลา กรมพระราชวังบวรฯ จึงให้พระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ตัดสินคดีนี้
ซึ่งเสนอคำตัดสินให้ประหารชีวิตขุนรองราชนครีและพระยาจะนะน้องชายเสีย บุญฮุยได้รับ
พระราชทานยศขึ้นเป็นพระยาศรีสมบัติ น้องชายบุญฮุยคนหนึ่งได้รับยศเป็นพระอนันตสมบัติ
ข้าหลวงเมืองจะนะ ในช่วงนี้ตามพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า สงขลาเป็น
เมืองอันดับสาม ปกครองโดยตรงจากกรุงเทพ ฯ และมีหน้าที่ดูแลเมืองจะนะและเทพา รวมทั้ง
ปัตตานีด้วย

สองปีต่อมาพระอนันตสมบัติตาย บุญฮุยส่ง เกียนจิ่ง บุตรพระอนันตสมบัติเข้าเฝ้ารัชกาล
ที่ ๑ และเข้าเป็นมหาดเล็ก ทรงปรึกษากับเสนาบดีตกลงเลือกนายทิศเพ็ด (เคยก่อการกบฏร่วมกับ
ขุนรองราชนครี) ขึ้นเป็นข้าหลวงเมืองจะนะ หลังจากทิศเพ็ดตายแล้ว บุญฮุยกราบทูลขอให้
เพื่อนเก่าของบิดาซึ่งเป็นจีนแต่จำเหมือนกัน ชื่อ เค่ง ให้เป็นข้าหลวงเมืองจะนะ ได้รับพระราชทาน
ยศเป็นพระ และส่งลูกชายคนโตเข้าเป็นมหาดเล็กในกรุงเทพ ฯ

ในเมืองพัทลุง คางเหล็ก ซึ่งเปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาพุทธ ได้ถวายธิดาแก่รัชกาล
ที่ ๑ ถึง ๒ คน รวมทั้งส่งลูกชายคือ ทองขาว ไปเป็นมหาดเล็ก

เรื่องราวของพระยา คางเหล็กผู้นี้เล่าว่าเมื่อปี ๒๓๒๙ ไทยทำสงครามกับปัตตานี พระยา
พัทลุงผู้นี้มีหน้าที่ควบคุมกองทัพเรือกองหนึ่ง ทพหลวงขาดแคลนน้ำ พระยา คางเหล็กสามารถทำน้ำ
ให้สะอาดด้วยเวทมนต์โดยใช้เท้าแชลงในน้ำ เจ้าพระยาบวรฯ จึงนำเรื่องนี้มากราบทูลรัชกาลที่ ๑
(อาจเป็นกรมพระราชวังบวรฯ) ว่าการกระทำเช่นนี้หมายถึงกบฏ พระยาพัทลุงแก้ตัวว่าเพียงแต่
ช่วยเหลือให้กองทัพหลวงทำงานให้สำเร็จเท่านั้น และความสำเร็จนั้นก็เนื่องมาจากพระบารมีของ
รัชกาลที่ ๑ มิใช่เพราะเขามีอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด ซึ่งพระองค์ก็ทรงพอพระทัยกับ
คำตอบนี้ คำฟ้องของเจ้าพระยาบวรฯ จึงไม่ได้ผล

หลังจากพระยา คางเหล็กตาย ทางกรุงเทพ ฯ แต่งตั้ง พระศรี ไกรลาส (Srikailat) ขึ้นเป็น
แทน แต่ถูกถอดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ เมื่อคราวสงครามปราบกบฏปัตตานี เพราะหนีไปซ่อนในป่า
และถูกพระยาบวรฯ ฟ้องไปยังกรุงเทพ ฯ หลังจากนั้นจึงตั้งบุตรพระยา คางเหล็ก คือทองขาว (ภรรยา
ของทองขาว เป็นน้องของพระราชมารดาของรัชกาลที่ ๓) ขึ้นเป็นพระยาพัทลุง

เมื่อคราวสงครามปราบกบฏปัตตานี พระยาสงขลา (บุญชู) ซึ่งกำลังมาช่วยทัพนครฯ และ
กรุงเทพ ฯ ก่อนที่ทัพกรุงเทพ ฯ จะมาถึง กองทัพสงขลาและนคร ฯ ร่วมกันรบชนะกบฏได้ และจัด
ความสงบในปัตตานีเรียบร้อยแล้ว เมื่อกองทัพกรุงเทพ ฯ ลงมาถึงก็เกิดกรณีวิวาทระหว่างกลาฮ์เรือ
ชาวญวนและทหารเมืองนคร ฯ โดยที่น้องชายของบุญชู ซึ่งเป็นผู้ช่วยคุมท่าเรืออยู่ ไม่สามารถจะ
ปราบปรามได้ ทหารเมืองนครฟ้องว่าน้องชายของบุญชูไม่ช่วยเหลือ ท้ายที่สุดเอาเรื่องขึ้นมาฟ้องร้อง
กันในกรุงเทพ ฯ เจ้าพระยาบวรราชนครินทร์กล่าวหาว่าบุญชูกดขี่ไพร่บริโดยยักดาบล ๒ ตำบลมาจากไพร่บริ
และยักให้กลาฮ์ญวนทะเลาะกับทหารเมืองนคร บุญชูปฏิเสธข้อกล่าวหาทั้งหมด โดยกล่าวว่า ๒
ตำบลนั้นเป็นของสงขลามาก่อน และการทะเลาะกันไม่มีใครยุยง แต่เหลือกำลังที่น้องชายของตนจะ
ระงับเหตุการณ์ได้ รัชกาลที่ ๑ ทรงออกความเห็นว่ายี่สิบสองเรื่องมิได้อยู่ในขอบเขตอำนาจของ
สงขลา จึงไม่มีการลงโทษแต่อย่างใด และกรณีเรื่องสองตำบลนั้น แม้ความจริงเป็นส่วนหนึ่งของ
ไพร่บริ แต่พระยาสงขลาที่มีความดีความชอบในการจัดความสงบในปัตตานี เพราะฉะนั้นพระองค์
จึงยกตำบลให้สงขลา และเลื่อนยศบุญชูขึ้นเป็นเจ้าพระยาอินทรีศรีสมุทรสงครามรามภักดี
ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา หลวงศรีวัชรอธิบายเหตุผลที่บุญชูได้รับเลื่อนเป็นเจ้าพระยาว่าเพราะ
ในหลวงยอมรับความสำคัญของสงขลาในแง่ยุทธศาสตร์ ซึ่งตามพงศาวดารเมืองสงขลาก็แสดงให้เห็น
เห็นว่าสงขลาเป็นเมืองชั้นเอก อยู่ใต้การปกครองของกรุงเทพ ฯ โดยตรง และมีไพร่บริ ปัตตานี
และตรังกานอยู่ใต้อำนาจ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๘ หลังจากการรบกับพม่าซึ่งเข้ามาโจมตีทางเมืองฉวาง เกิดกบฏขึ้นใน
ปัตตานี หลวงนายฤทธิ (เถียนจ้ง) ซึ่งเป็นหลานของบุญชูและเป็นมหาดเล็กอยู่ในเมืองหลวง
ได้รับคำสั่งให้คุมกำลังจากเมืองพัทลุง สงขลา และกองทัพกรุงเทพ ฯ ไปปราบกบฏ หลังจากเหตุการณ์
สงบแล้วจึงแบ่งเมืองปัตตานีเป็นเมืองเล็ก ๆ ๗ เมืองด้วยกัน และให้อยู่ภายในเขตอำนาจของสงขลา
ฉะนั้นแม้ว่านโยบายการปกครองภาคใต้ของรัชกาลที่ ๑ จะมีผลทำให้เมืองสงขลาเข้มแข็งขึ้นเพื่อเป็น
ด่านกันทางหัวเมืองมาเลย์ และเป็นเครื่องถ่วงอำนาจของเมืองนครด้วย แต่ก็นำไปสู่การอิจฉากันและ
เกิดการแย่งกันระหว่างสองเมืองนี้ ซึ่งตึงเครียดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่ามีจดหมายที่
น่าสนใจเขียนขึ้นในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ (อาจจะหลัง พ.ศ. ๒๓๖๐) เป็นจดหมายถึงเจ้าพระยา
นคร (น้อย) จากบุตรชายคนหนึ่งของท่านซึ่งเป็นมหาดเล็กอยู่ในกรุงเทพ ฯ (อาจจะเป็นบุตรชาย
คนโตก็ได้)^{๓๓} กล่าวถึงการโต้ตอบกันระหว่างรัชกาลที่ ๒ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ซึ่งใน

๓๓. “จดหมายนอกข่าวถึงเจ้าพระยานคร” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๑ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๔

บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์เจ้านายที่สำคัญคือ กรมหมื่นศักดิ์พลเทพ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งต่อมาเป็นกรมพระราชวรวงศ์ฯ ในรัชกาลที่ ๓) ในเรื่องความประพฤตินทางไม่สมควรของ พระยาสงขลา กรมหมื่นศักดิ์พลเทพทรงกล่าวว่าพระองค์ท่านไม่สามารถจะออกความคิดเห็นเรื่องนี้ได้ เพราะพระองค์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของตระกูลพระยานคร (พระมารดาของท่านคือน้องสาวของเจ้าพระยานคร (น้อย)) ความประพฤตินทางไม่ดีของพระยาสงขลาเป็นเรื่องปัญหาถ่วงคน ซึ่งพระยาสงขลาต้องถอนคนจากเมืองใกล้เคียงรวมทั้งเมืองนครด้วย มาอยู่สงขลา และปิดบังคนพวกนี้จากการเกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีจากขุนนางซึ่งออกไปจากกรุงเทพ ฯ

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในจดหมายนี้ คือ แสดงให้เห็นถึงความไม่พอพระทัยข้าหลวงเมืองสงขลาของรัชกาลที่ ๒ เป็นส่วนพระองค์อีกด้วย ตั้งแต่พระยาสงขลา (บุญชู) และหลานคือ เติมนั่ง (หลวงนายฤทธิ์) และ เติมนั่ง ซึ่งเป็นข้าหลวงต่อมาตามลำดับ จนถึงสมัยที่มีการเขียนจดหมายฉบับนี้ อย่างไรก็ตามข้าหลวงทั้งสองคนหลังนี้ได้รับพระราชทานแต่งตั้งในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั่นเอง แสดงให้เห็นถึงปัญหาของการปกครองที่มีไข่มุกซ่อนอยู่กับความโปรดหรือไม่โปรดของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ขึ้นอยู่กับอำนาจของตระกูลในเมือง ความสัมพันธ์หรือการอุปถัมภ์ และความค้องการของเจ้านายและเสนาบดีที่มีอำนาจด้วย

นอกจากนี้จดหมายนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งและการจ้องจับผิดซึ่งกันและกัน และหน้าที่ของลูกหลานในตระกูลซึ่งเข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก หรือขุนนางในเมืองหลวง ในการสอดแนมและเป็นตัวแทนให้ตระกูลของตน

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดฝ่ายเมืองนครมากกว่าสงขลา คือจากพงศาวดารเมืองสงขลา บันทึกไว้ว่าในปี ๒๓๕๖ เจ้าพระยาไทรบุรี ซึ่งอยู่ใต้อำนาจของสงขลา ทะเลาะกับพระยาสงขลาและต้องการไปขึ้นอยู่กับเมืองนคร พระยานครนำเรื่องนี้ไปกราบทูลรัชกาลที่ ๒ จึงทรงโปรดให้เจ้าพระยาไทรบุรีขึ้นกับเมืองนครตามต้องการ พงศาวดารของหลวงศรีวัตร และสมเด็จพระมหาคำมั่งฯ กล่าวว่าเจ้าพระยาไทรบุรีและน้องชาย คือรายมุดา ทะเลาะกัน รัชกาลที่ ๒ ส่งพระยาพัทลุงไประงับข้อวิวาทกัน และเสนอแนะให้รายมุดาย้ายไปเป็นข้าหลวงเมืองสตูล สมเด็จพระมหาคำมั่งฯ ทรงแสดงความเห็นว่า รายมุดาเอนเอียงทางฝ่ายเมืองนครมาก และทั้งเมืองไทรบุรีและสตูลคงจะอยู่ใต้เมืองนครทั้งคู่

นอกจากนี้ยังมีกรณีของเมืองกลันตัน และตรังگانู ราชากันตันอยู่ใต้อำนาจของตรังگانู ซึ่งบรรณาการผ่านตรังگانูมายังเมืองสงขลา เมื่อเกิดการทะเลาะกันระหว่างราชากันตันและตรังگانู

รายาถลันตันขอให้พระยาสงขลายุทธฐานะให้ถลันตันอยู่ใต้สงขลาโดยตรง พระยาสงขลาไม่เห็นด้วย รายาถลันตันจึงนำเรื่องนี้ไปขอต่อพระยานคร พระยานครนำเรื่องนี้เข้ามากราบทูลที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๒ ทรงอนุญาตให้ถลันตันมาขึ้นกับเมืองนคร และตกเดือนมิให้สงขลาช่วยเรื่อง

ปรากฏว่าเมืองนครซึ่งอยู่ในฐานะที่พระเจ้าอยู่หัวโปรดปรานมาก ถือโอกาสเพิ่มอำนาจของตน เช่นในปี ๒๓๖๔ พระยานครฟ้องว่าไทรบุรีแข็งข้อ ไม่ยอมส่งคืนไม้เงินต้นไม้ทองและขอให้ทางกรุงเทพฯ จัดส่งกองทัพไปปราบโดยเร็ว (ในพงศาวดารเมืองนครกล่าวว่าเมืองนครอาสาจะไปปราบไทรบุรี) ซึ่งทางกรุงเทพฯ ก็ทรงโปรดส่งกองทัพลงมา เอกสารเบอร์นี้ให้ความกระจ่างเรื่องเหตุผลที่กรุงเทพฯ อนุญาตให้ส่งทหารมาปราบไทรบุรี เพราะรายาเมืองไทรบุรีคบคิดกับพม่า ซึ่งกำลังรวบรวมทัพอยู่ที่ทวายให้มาตีไทย หลังจากขับไล่รายาไทรบุรีออกไปแล้ว พระยานครก็ตั้งบุตรชายสองคนเป็นข้าหลวงเมืองไทรบุรี และเป็นผู้รักษาการแทนข้าหลวง ซึ่งต่อมาได้รับยศเป็นพระยาและตัวพระยานคร (น้อย) เองได้รับเลื่อนเป็นเจ้าพระยานคร

พัทลุงอยู่กึ่งกลางระหว่างการแข่งขันระหว่างนครฯ กับสงขลา พระยาพัทลุง (ทองขาว) ดูเหมือนจะเห็นด้วยกับรัชกาลที่ ๒ และเมื่อท่านผู้นั้นถึงแก่กรรมแล้ว อาของท่านคือเสือ เป็นพระยาพัทลุงต่อมา หลังจากรัชกาลที่ ๓ ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ๓ ปี เสือกจึงถูกเรียกตัวกลับกรุงเทพฯ เพราะชราภาพแล้ว และตั้งบุตรชายคนโตของพระยานครขึ้นเป็นแทน มีผลให้เมืองนครมีอำนาจเหนือพัทลุง ในขณะเดียวกันทางสงขลา ก็พยายามสร้างอิทธิพลในพัทลุง โดยพระยาสงขลา เกษนแสง และ บุญส่ง ต่างก็แต่งงานกับลูกสาวกกระบัตร์เมืองพัทลุงทั้งคู่ นโยบายของรัชกาลที่ ๓ เกี่ยวกับเมืองทั้ง ๓ นี้ ทรงต้องการจะให้สงขลาถ่วงดุลเมืองนครซึ่งมีอำนาจเต็มที่ในรัชกาลที่ ๒ แต่ก็ยังทรงเอนเอียงทางฝ่ายเมืองนครอยู่นั่นเอง (กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ คือหลานเจ้าพระยานคร และภรรยาเอกของพระยานครมาจากสายราชินิกุลบางช้าง ซึ่งรัชกาลที่ ๓ ทรงเรียกว่า "พี่สาวใหญ่") ฝ่ายเจ้าพระยานครเองยังเชื่อมความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ ๓ โดยส่งธิดาของท่านถึง ๑๐ คน เข้ามาถวาย ในจำนวนนี้มีธิดาที่เกิดจากภรรยาเอกของเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงสองคน ซึ่งภายหลังมีพระราชโอรสกับรัชกาลที่ ๓ ด้วย นอกจากนี้ยังไปเกี่ยวดองกับสกุลขุนนาคร โดยลูกชายคนโตของท่านแต่งงานกับธิดาของเจ้าพระยา พระคลังฯ (คิต) แต่เจ้าพระยานครก็แข่งขันกันในเรื่องที่จะตัดสินเกี่ยวกับภาคใต้ สงขลาจึงอยู่ฝ่ายพวกขุนนาครโดยปริยาย ในปี ๒๓๗๖ หลวงสุนทรนุรักษ์ ลูกพี่ลูกน้องของพระยาสงขลา (บุญส่ง) นำต้นไม้เงินต้นไม้ทองเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองมาเลียบที่อยู่ที่การปกครองของสงขลา มาถวายยังกรุงเทพฯ เจ้าพระยาพระคลัง (คิต)

ขุนนาง) นำมาจัด และเสนอความดีความชอบที่ไปปราบกบฏหัวเมืองมาเลยให้ส่งบเรียวร้อยในปี ๒๓๖๒-๒๓๖๕ เรื่องขุนนางสกุลขุนนาค และเมืองสงขลาไม่ปรากฏชัดว่าฝ่ายใดเป็นฝ่ายเกลี้ยกล่อม อีกฝ่ายมาเป็นพวก แต่ทั้งสองด้วยต่างก็ได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์กันนี้ หลังจากกบฏมาเลย ในปี ๒๓๕๑-๒๓๕๒ พระยาศรีพัฒน์ (ทัต ขุนนาค) ลงมาจัดการความสงบในสงขลา และเมื่อมีการตั้งเลขาในเมืองสงขลา เจ้าพระยาพระคลัง (คิด) เดินทางไปสงขลาเป็นการส่วนตัว ซึ่งอาจจะเป็นการลงมาดูให้แน่ใจว่า ขุนนางเมืองสงขลาจะไม่ได้ใช้กลอุบายแบบเก่าอีก^{๔๔}

สงครามกับหัวเมืองมาเลยในช่วงปี ๒๓๖๓-๒๓๘๓ แสดงให้เห็นถึงการแข่งขันกันระหว่าง สงขลาและนคร การแย่งอำนาจอิทธิพลกัน เช่นเมื่อเจ้าพระยาบวรสร่งขุนนางจากกรุงเทพฯ ขอให้ สงขลาส่งกำลังไปช่วยเมื่อคราวปราบกบฏไทรบุรี ในปี ๒๓๖๔ สงขลาเห็นว่าเป็นเรื่องของเมือง นครจึงไม่ยอมเข้าหัวพันด้วย เมื่อเกิดสงครามปราบกบฏคราวที่ ๒ ในปี ๒๓๘๑ เมื่อสงขลาถูกโจมตีอย่างหนัก ขอความช่วยเหลือจากนครฯ เจ้าพระยาบวรสร่งก็แตกโดยถ่วงทำให้เป็นเฉยเสีย เมื่อรัชกาล ที่ ๓ ทรงทราบก็โกรธทั้งสองฝ่าย หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าพระยาบวรสร่งก็ถึงแก่กรรม รัชกาลที่ ๓ จึงฉวยโอกาสชักชวนให้พระยาสงขลาและลูก ๆ ของพระยาบวรสร่งเรื่องที่เคยผิดใจกันเสีย หลังจาก นั้นอำนาจเมืองนครดูเหมือนจะถูกจำกัดมากขึ้น เมื่อบุตรชายเจ้าพระยาบวรสร่งซึ่งเป็นข้าหลวงเมืองพัทลุง ถูกถอด เพราะติดหนี้ และมีการแต่งตั้งคนพัทลุงเป็นข้าหลวงแทน และบุตรชายเจ้าพระยาบวรสร่ง สองคนก็ไปเป็นข้าหลวง และผู้รักษาการแทนข้าหลวงเมืองไทรบุรีถูกเรียกตัวกลับตามคำแนะนำของ พระยาศรีพัฒน์^{๔๕} ให้มาเป็นข้าหลวงเมืองพังงาและตะกั่วป่า แล้วแบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็นเมือง เล็ก ๆ ๔ เมือง ให้อยู่ใต้ปกครองเมืองนคร ๓ เมือง และ เมืองที่ ๔ คือสตูลให้อยู่ใต้การดูแลของ สงขลา โดยมีข้าหลวงชาวมาเลยปกครองอยู่ทั้งสี่เมือง

อำนาจของตระกูลขุนนาคที่เกี่ยวกับภาคใต้ในช่วงเวลานี้อาจจะแสดงให้เห็นถึงการปกครอง ดินแดนแถบนี้ของกรุงเทพฯ ที่ถ่วงกันขึ้น และทำให้ลักษณะการเมืองอิสระและอำนาจของเมืองต่าง ๆ ลดลงไปด้วย

สำหรับความสัมพันธ์ของเมืองต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับเมืองหลวงแสดงให้เห็นลักษณะเด่น ๆ หลายประการเกี่ยวกับการเมืองและโครงสร้างทางสังคมของไทยมีการแบ่งชั้น ระหว่างตระกูลซึ่งมักจะซ้อนเร้นอยู่ ภายใต้การแบ่งชั้นระหว่างเมือง เพื่อจะควบคุมและมีอิทธิพลต่อ

๔๔. พระยาวิเชียรคีรี, พงศาวดารเมืองสงขลา, ๒๕๐๑, หน้า ๒๗

๔๕. หลวงกรวิราช, หน้า ๓๓-๓๔, วิเชียรคีรี, หน้า ๒๓-๒๔

ตระกูลอื่น ๆ อิทธิพลของตระกูลจะเพิ่มพูนและขยายโดยการใช้การแต่งงาน เช่น เชื่อมโยงกับพระเจ้าแผ่นดิน และจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่งถ้าหากลูกสาวที่ส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโอรส

ลักษณะความสัมพันธ์ในเครือญาติไม่เห็นชัดนัก แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีมาก ทั้งผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ต่างได้ผลประโยชน์ ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่าง เทียน กับพระเจ้าตากสิน และระหว่างทิดเพี้ยกับพระกลาโหม แสดงให้เห็นถึงผลประโยชน์ทางการเงินที่อยู่เบื้องหลัง ข้าหลวงที่ปกครองเมืองจะเป็นหูเป็นตาให้พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย สถาบันมหาดเล็กก็ได้ประโยชน์ด้วยเช่นกัน ในสายตาของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเอาตัวลูกชายข้าหลวงหัวเมืองมาเป็นมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดในเมืองหลวงเพื่อพระองค์จะได้แนบพระทัยในความจงรักภักดีของตระกูลนั้น ในขณะที่จากสายตาของข้าหลวงเจ้าเมืองต่าง ๆ เป็นการส่งสมาชิกของตนเข้าไปคอยสดับฟังเรื่องราวต่าง ๆ และส่งข่าวที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ในตระกูลของตนมาให้ข้าหลวงทราบ และเป็นผู้คอยสนับสนุนตระกูลของตน ถ้าหากจะมีปัญหาถามว่า เหตุไฉนรัฐบาลกลางจึงยอมเลี้ยงดูลูกหลานของพวกข้าหลวงซึ่งดูเหมือนจะเป็นปฏิปักษ์ต่อผลประโยชน์ของรัฐบาลกลางฯ อาจจะตอบได้ว่ารัฐบาลกลางมีทางเลือกที่จะทำอยู่สองทาง คือให้ตระกูลหนึ่งปกครองสืบต่อกัน หากมีความสามารถในการปกครอง และพระเจ้าแผ่นดินทรงใช้การแต่งงานและการอุปถัมภ์ต่อตระกูลนั้น เพื่อให้มีความจงรักภักดี ซึ่งจะมียันตรายต่อเมืองหลวงเมื่อตระกูลที่ปกครองหัวเมืองเหล่านั้นมีอำนาจมากขึ้น หรือทางเลือกที่สองคือ ไม่ให้ตระกูลเพียงตระกูลเดียวปกครอง ซึ่งจะไม่มีปัญหาเรื่องอำนาจของตระกูลที่มีมากจนเป็นอันตรายต่อเมืองหลวง เพราะเมืองหลวงต้องการมีอำนาจเหนือกว่า แต่จะมีปัญหาเรื่องการแข่งขันกันระหว่างขุนนางต่าง ๆ ในเมืองเหล่านั้น^{๑๖}

กล่าวโดยสรุปแล้วบทความนี้แสดงให้เห็นถึงการปกครองในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับผู้ปกครองในหัวเมืองทางภาคใต้ ความขัดแย้งกันระหว่างตระกูลที่มีอำนาจแข่งขันกัน รวมทั้งการใช้วิถีเชื่อมความจงรักภักดีต่อกันและเพื่อผลประโยชน์ซึ่งกันและกันโดยการแต่งงานและระบบอุปถัมภ์

ถอเรน เกล็ค แต่ง
ยุพา ขุมจันทร์ เก็บความ
คณะศิลปศาสตร์ ธรรมศาสตร์

๑๖. การแข่งขันกันระหว่างเมืองต่าง ๆ ซึ่งปรากฏชัดใน “ประกาศแต่งตั้งข้าหลวงซึ่งเตือนข้าฯ อยู่เสมอว่าอย่าชิงดีชิงเด่นกันเพราะจะก่อความยุ่งยากในการปกครอง” ใน *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช* หน้า ๑๔๕, ๑๔๘